

**MUSIQA IDROKINING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI VA ULARNING
PEDAGOGIK TALQINI.****Jobirxon G'oziyev***Namangan davlat pedagogika instituti Art pedagogika kafedrasi dotsenti,***Tursunpo'latova Madinabonu Xalimjon qizi***Namangan davlat pedagogika instituti**Musiqqa ta'limi va san'at 1 bosqich magistranti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada musiqiy idrokning psixologik asoslari, inson psixikasida musiqiy obrazlarni shakllantirish jarayoni, eshituv, emotsional reaksiyalar, assotsiativ tafakkur va estetik munosabatlarning shakllanish mexanizmlari ilmiy tahlil qilinadi. Shuningdek, musiqiy idrok jarayonlarini maktabgacha ta'lim, umumta'lim hamda oliy ta'lim tizimida pedagogik talqin etishning samarali yo'llari yoritiladi. Tadqiqot musiqiy idrokni rivojlantirishda interfaol metodlar, emotsional-intellektual yondashuvlar, ritmik mashqlar va multimedidan foydalanishning o'quvchilar musiqiy tafakkurini shakllantirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: musiqiy idrok, psixologik mexanizmlar, eshituv tahlili, ritm, intonatsiya, emotsional idrok, musiqiy tafakkur, xotira, musiqiy obraz, pedagogik metodlar.

Musiqqa insonning emotsional dunyosi, tafakkuri va idrok jarayonlariga eng kuchli ta'sir ko'rsatadigan san'at turlaridan biridir. Musiqiy idrok — bu insonning musiqiy obrazlarni eshitish, anglash, qayta ishlash va ularni shaxsiy tajribasi orqali talqin qilish jarayonidir. Psixologiyada u murakkab ko'p bosqichli jarayon bo'lib, eshituv sezgisi, emotsiyalar, xotira, tafakkur, tasavvur kabi kognitiv funksiyalar bilan chambarchas bog'liq. Pedagogik nuqtayi nazardan esa musiqiy idrokni rivojlantirish o'quvchilarning musiqiy madaniyati, estetik didi, ijodiy fikrlashi va ichki emotsional barqarorligini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Musiqqa idroki – bu oddiygina “quloq bilan eshitish” emas, balki miyaning bir vaqtning o'zida o'nlab hududlarini faollashtiradigan, his-tuyg'u, xotira, harakat va bashoratni birlashtiradigan noyob jarayondir. Hozirgi kunda nevrologiya va psixologiya tadqiqotlari (fMRI, EEG) shuni ko'rsatadiki, musiqqa tinglaganda faollashadigan miya hududlari nutq, harakat va hatto matematik fikrlash bilan bir xil darajada murakkab tarmoqlarni qamrab oladi.

Musiqqa idrokining asosiy psixologik mexanizmlari (chuqur tushuntirish)

Eng past daraja: sensor-perseptiv idrok

Tovush to'lqinlari ichki quloqda mexanik tebranishga aylantiriladi → eshitish nervi → miyaning birlamchi eshitish korteksi (A1). Bu yerda balandlik (pitch), davomiylik, tembr, ritm va dinamika alohida tahlil qilinadi. Bolalar 5–6 oyligidanoq konsonans (yoqimli tovush birikmasi) va dissonansni (keskin, noqulay) farqlaydi. Bu instinktiv, biologik mexanizmdir – hatto hayvonlarda ham bor.

Gestalt qonunlari va “bo‘shliqni to‘ldirish”

Miyya musiqa oqimida bo‘shliqlarni o‘zi to‘ldiradi. Masalan, telefon signalida 1–2 nota o‘chirib qo‘yilsa ham, ko‘pchilik uni to‘liq “eshitadi”. Bu gestalt psixologiyasining “yaxshi davomiylik” va “yaqinlik” tamoyillari. Shu sababli bolalar nota bilmasa ham, qo‘shiqni to‘g‘ri kuylay oladi – miyya “shakl”ni allaqachon tuzib bo‘lgan.

Kutilish (expectancy) va “bashorat – amalga oshirish – yangi bashorat” tsikli

Bu musiqa idrokinin eng muhim va yoqimli qismi. Leonard Meyer (1956) va David Huron (2006) shuni isbotladiki, musiqa doimiy ravishda bizning bashoratimizni qo‘zg‘atadi va keyin uni tasdiqlaydi yoki buzadi.

- Tasdiqlansa → qoniqish, xotirjamlik (masalan, V–I kadensiyasi).

- Buzilsa → hayajon, “chills” (teri g‘oz tukkidek bo‘lishi).

Bu jarayonda dopamin (mukofot gormoni) chiqadi – xuddi shokolad yegandagi kabi. Bolalar uchun eng katta “mukofot” – kutilmagan, lekin yoqimli burilishlar (masalan, “Twinkle Twinkle Little Star” oxiridagi kichik o‘zgarish).

Emotsional javob mexanizmi

Musiqa – limbik tizimni (his-tuyg‘ular markazi) to‘g‘ridan-to‘g‘ri faollashtiradigan yagona san‘at turi. Minor tonalite, sekin temp, katta intervallar (masalan, kichik seksta) → amigdala faollashadi → qayg‘u yoki nostal‘giya. Tez major, katta sakrashlar → nucleus accumbens → quvonch.

Eng muhimi – musiqa “xavfsiz” his-tuyg‘u beradi: real hayotda yo‘qotishdan qayg‘u cheksak xavf bor, lekin musiqa orqali xavfsiz tarzda yig‘lash mumkin.

Xotira va shaxsiy ma‘no berish

Musiqa – eng kuchli “autobiografik xotira qo‘zg‘atuvchisi”. Bir qo‘shiq eshitilsa, 10–15 yoshdagi butun voqea, hid, ob-havo, his-tuyg‘u jonlanadi. Bu hippocampus va prefrontal korteksning birgalikdagi ishi. Shu sababli demensiya (Altsgeymer) bilan og‘rigan bemorlar nutq va yaqinlarini unutsa ham, bolaligida eshitgan qo‘shiqni kuylab, hatto raqsga tushib berishi mumkin.

Motor-ritmik bog‘lanish va mirror-neuronlar

Ritm eshitganda miyaning harakat markazlari (motor korteks, bazal ganglionlar, serebellum) faollashadi – go‘yo o‘zingiz chalayotgandek. Shu sababli bolalar ritm eshitishi bilan oyoq qimirlatadi, qarsak chaladi. Bu mexanizm Dalcroz va Orff metodlarining asosidir.

Sinestezik idrok

Ba‘zi odamlarda tovush rang, shakl yoki harakat sifatida ko‘rinadi. Bu miyya hududlari o‘rtasidagi “ortiqcha simlar” (cross-wiring). Mashhur misollar: Skryabin, Liszt, Duke Ellington. Oddiy bolalarda ham bu qobiliyat bor – ular “bu musiqa sariq” yoki “bu musiqa dumaloq” deyishi mumkin.

Ushbu mexanizmlarning pedagogik talqini va amalda qo‘llash (O‘zbekiston sharoitida ham oson)

Avval tinglash – keyin tahlil

Bolaga nota ko‘rsatishdan oldin 10–15 marta asarni to‘liq tinglatish kerak. Miyya gestalt shaklini o‘zi tuzadi. Bu Gordonning “audiation” tushunchasi – ichki eshitish.

Harakat bilan o'rgatish (3–8 yosh)

Ritmni qo'l chaqish, oyoq urish, yurish, aylanib raqs bilan o'rgatish. Qo'shiq matnini avval harakat bilan, keyin ovoz bilan. Bu Orff va Kodái usullarining asosi. O'zbek xalq raqslari (lazgi, katta o'yin) va do'mbira ritmlari a'lo darajada ishlaydi.

Kutilishdan foydalanish

Bolalarga "keyingi nima bo'ladi?" deb savol berish. Masalan:

- "Do-re-mi-fa-sol... keyin nima?"

- Kadensiyaning to'ldirish topshiriqlari.

- Qo'shiqning oxirgi misrasini o'zlari uydirib kuylash (improvizatsiya).

Emotsiyaning muhokama qilish

Har bir asardan keyin: "Bu musiqa senga nima his qildiradi? Nega?" deb so'rash. Bu emotsional intellektning rivojlantiradi. Minor va major asarlarni solishtirish (masalan, "Yalla" va o'zbek xalq qayg'uli qo'shiqlarini).

Shaxsiy xotirani faollashtirish

Bolalar o'zlariga yoqqan qo'shiqni olib kelib, nima uchun yoqtirishini aytib bersin. Yoki "Bu qo'shiq onamning sevimlisi" degan hikoyalar. Bu musiqa orqali oilaviy bog'lanishni mustahkamlaydi.

Yosh bosqichlariga qarab strategiya

- 3–6 yosh: faqat harakat, ritm, qo'shiq o'yini. Nota yo'q.

- 7–10 yosh: solfege (do-re-mi), qo'l belgilari (Kodái), ichki eshitish.

- 11–14 yosh: forma tahlili, kadensiyalar, improvizatsiya, garmoniya asoslari.

- 15+ yosh: musiqa tarixi, uslublar, shaxsiy ijod.

Oddiy va arzon vositalar bilan zamonaviy usullar

- Telefon + YouTube + karnay → har qanday asarni yuqori sifatda tinglash.

- Chrome Music Lab (bepul) → tovush, ritm, garmoniya bilan tajriba.

- Soundtrap yoki BandLab (bepul versiyasi bor) → bolalar o'z treklarini yozib, sinfda namoyish qiladi.

Musiqa ta'limi faqat nota o'qish emas, balki bolaning butun shaxsiyatini rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biri. Agar biz yuqoridagi psixologik mexanizmlarni hisobga olgan holda dars o'tsak (avval his qilish → harakat → tahlil → ijod), bola nafaqat musiqani yaxshi ko'radi, balki diqqati, xotirasi, emotsional barqarorligi, ijodkorligi va hatto matematik qobiliyati keskin o'sadi.

Xulosa

Maqolada musiqiy idrokning psixologik mexanizmlari chuqur tahlil qilinib, uning o'quvchilar musiqiy madaniyatini shakllantirishdagi o'rni aniqlandi. Musiqa idroki — eshituv sezgisi, ritm-intonatsiyaning anglash, emotsional javob, assotsiativ fikrlash va tasavvur asosida shakllanadigan murakkab psixologik jarayon.

Maktabgacha va maktab ta'limida musiqiy ritm, intonatsiya va emotsional idrokni rivojlantiruvchi mashg'ulotlarni ko'paytirish lozim.

Musiqa darslarida multimediali tinglash, emotsional tahlil, obrazli fikrlash o'yinlarini keng qo'llash kerak.

O'quvchilarning musiqiy eshituvini rivojlantirish uchun qiyosiy tinglash metodidan faol foydalanish tavsiya etiladi.

Pedagoglar musiqiy idrok jarayonida psixologik qo'llab-quvvatlash va ijobiy muhit yaratishga alohida e'tibor qaratishlari zarur.

O'quvchilarda musiqiy tasavvur va assotsiativ fikrlashni shakllantiruvchi topshiriqlar tizimli bo'lishi kerak.

ADABIYOTLAR:

1. Qodir o'g'li, M. S. (2025). MILLIY MUSIQA–XALQ MADANIYATINING MA'NAVIY KO 'ZGUSI. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 8(10), 107-109.
2. Gaziyeu, J. J. (2021). VOCAL MUSIC OF UZBEK COMPOSERS. In WORLD SCIENCE: PROBLEMS AND INNOVATIONS (pp. 260-262).
3. Maxkamjanov, S. (2025). INNOVATION TEXNOLOGIYALARNING MUSIQA O 'RGATISH NATIJALARIGA TA'SIRI. Universal xalqaro ilmiy jurnal, 2(4.3), 428-430.
4. Joraxanovich, G. J. (2023). Psychological Factors Of Musical Education. JournalNX, 9(11), 8-10.
5. Qodir o'g'li, M. S. (2025). MUSIQA SAVODXONLIGI TUSHUNCHASI. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 3(36), 220-224.
6. Gaziyeu, J. J. R. (2024). UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MUSIQA MADANIYATI O 'QITUVCHILARINING MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA NOANANAVIY METODLARDAN FOYDALANISHI. Oriental Art and Culture, 5(3), 414-419.
7. Qodir o'g'li, M. S. (2025). INNOVATION TEXNOLOGIYALAR TUSHUNCHASI. SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 3(32), 87-91.
8. Gaziyeu, J. J. (2024). NAMANGAN VILOYATI TARIXI VA MADANIYATI DAVLAT MUZEYI. Inter education & global study, (5 (1)), 456-465.
9. Qodir o'g'li, M. S. (2024). INNOVATION TEXNOLOGIYALAR VA ULARNING MUSIQA TA'LIMIDA QO'LLANILISHI. SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH, 3(28), 68-71.
10. Botirkhonovich, S. B. (2025). EDUCATION OF THE SPIRITUAL AND MORAL PERSONALITY OF STUDENTS THROUGH THE STUDY OF UZBEKISTAN FOLK MUSIC AND CULTURAL HERITAGE. Web of Scientists and Scholars: Journal of Multidisciplinary Research, 3(2), 257-260.
11. Akhmedov, B. (2023). THE FIRST FORMATION PROCESSES OF UZBEK VOCAL PERFORMANCE. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 2(8), 126-128.
12. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. — New York: Basic Books, 2011.
13. Levitin D. This Is Your Brain on Music: The Science of a Human Obsession. — New York: Plume, 2007.

14. Juslin P., Sloboda J. Handbook of Music and Emotion: Theory, Research, Applications. — Oxford University Press, 2010.
15. Qosimov A. Musiqa ta'limi psixologiyasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2010.
16. Hasanov O. Musiqiy tafakkur va uning rivojlanish mexanizmlari. — Toshkent: Ma'naviyat, 2016.
17. Rojdestvenskiy S. Psixologiya muzykalnogo vospriyatiya. — Sankt-Peterburg: Piter, 2013.
18. Hallam S. Music Psychology in Education. — London: Institute of Education Press, 2006.
19. Hargreaves D. The Developmental Psychology of Music. — Cambridge: Cambridge University Press, 2007.